

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ *ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ*

TEZĂ DE DOCTORAT

DOMENIUL ISTORIE

Conducător de doctorat:

Acad. Prof. Univ. Dr. Ioan-Aurel POP

Student-doctorand:

Andrei-Alexandru ȘTEFAN

Cluj-Napoca

2018

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI DIN CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ *ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ*

**SIGILIILE ȘI PRACTICILE SIGILARE ALE
LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN
TRANSILVANIA ȘI UNGARIA RĂSĂRITEANĂ
(SECOLELE XIII-XIV)**

-rezumat-

Conducător de doctorat:

Acad. Prof. Univ. Dr. Ioan-Aurel POP

Student-doctorand:

Andrei-Alexandru ȘTEFAN

Cluj-Napoca

2018

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
LISTA ABREVIERILOR	12
INTRODUCERE	14
CAPITOLUL I	
SIGILOGRAFIA. DISCIPLINĂ AUXILIARĂ A ISTORIEI	20
I.1. Disciplina sigilografiei în România: cursuri universitare, sinteze, dicționare	20
I.2. Istoria cercetărilor sigilografice cu referire la Transilvania	26
I.3. Perspective contemporane de studiere a sigiliilor medievale în istoriografia occidentală	33
CAPITOLUL II	
LOCURILE DE ADEVERIRE ÎN ISTORIA JURIDICĂ A UNGARIEI MEDIEVALE	41
II.1. Formarea și activitatea locurilor de adevărire	41
II.1.a. Considerații cu privire la istoria instituției locurilor de adevărire în Evul Mediu	41
II.1.b. Activitățile interne ale locurilor de adevărire	56
II.1.c. Activitățile externe ale locurilor de adevărire	65
II.2. Autentificarea documentelor emise de locurile de adevărire	68

II.2.a. Formule timpurii de validare a documentelor.....	68
II.2.b. Introducerea sigiliului și multiplicarea categoriilor diplomatice: <i>litterae privilegiales; litterae patentes; litterae clausas</i>	70
II.3. Caracterul autentic al sigiliilor locurilor de adeverire	78
II.4. Abordări istoriografice precedente în cercetarea sigiliilor locurilor de adeverire	84
 CAPITOLUL III	
PRACTICA DIPLOMATICĂ A LOCURILOR DE ADEVERIRE	
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA RĂSĂRITEANĂ	94
III.1. Capitlul episcopal din Alba Iulia	94
III.2. Conventul benedictin de la Cluj-Mănăstur	102
III.3. Conventul ioanit din Turda	112
III.4. Conventurile dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia	119
III.5. Capitlul episcopal din Oradea	123
III.6. Conventul premonstratens din Dealul Orăzii.....	134
III.7. Capitlul episcopal din Cenad	141
III.8. Capitlul colegial din Arad	146
 CAPITOLUL IV	
SIGILIILE LOCURILOR DE ADEVERIRE	
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA RĂSĂRITEANĂ	152
IV.1. Sigiliile capitlului episcopal din Alba Iulia.....	152
IV.1.a. Revolta sașilor și pierderea sigiliului/sigiliilor capitular(e) la 1277. Confecționarea unor noi instrumente de validare diplomatică	159

IV.2. Sigiliile conventului benedictin de la Cluj-Mănăștur.....	166
IV.2.a. Un sigiliu rămas necunoscut de la începuturile locului de adevărire.....	170
IV.2.b. Schimbarea sigiliului conventual și inovații în practica diplomatică. Consecințe ale falsificării de sigilii și documente la finele secolului al XIV-lea	178
IV.3. Sigiliul conventului ioanit din Turda	184
IV.4. Sigiliile conventurilor dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia	186
IV.5. Sigiliile capitlului episcopal din Oradea	188
IV.5.a. Utilizarea sigiliului în administrarea probei fierului roșu	195
IV.5.b. Înlocuirea sigiliului capitular la finele secolului al XIII-lea	199
IV.6. Sigiliul conventului premonstratens din Dealul Orășii	202
IV.6.a. Practici diplomatice defectuoase și încheierea activității locului de adevărire.....	206
IV.7. Sigiliul capitlului episcopal din Cenad.....	209
IV.8. Sigiliul capitlului colegial din Arad	213
IV.8.a. Un document autentificat în grabă la sfârșitul secolului al XIV-lea	216

CAPITOLUL V

PARTICULARITĂȚI ALE PRACTICILOR SIGILARE

ÎN CADRUL LOCURILOR DE ADEVERIRE DIN

TRANSILVANIA ȘI UNGARIA RĂSĂRITEANĂ.....

V.1. Reglementarea păstrării și utilizării sigiliilor în cadrul capitlului episcopal din Oradea și al conventului benedictin de la Cluj-Mănăștur.....	219
V.2. Sigilarea <i>cum capite sigilli</i> a documentelor emise de cancelariile locurilor de adevărire	225

CONCLUZII	231
BIBLIOGRAFIE	238
LISTA ANEXELOR	267
ANEXE	272

CUVINTE CHEIE

sigilografie; diplomatică; *loca credibilia*; capitluri; conventuri; matrice sigilară; documente; ceară; pergament; hârtie;

REZUMAT

Produs al unei perioade de „intensă fermentare emblematică” (Michel Pastoureau), sigiliul se articulează drept un instrument conex culturii scrise medievale de natură pragmatică, cu rolul de a-i confirma destinatarului, nominalizat sau nu, certitudinea că înscrisurile cărora i se alătură oglindesc voința, constatările sau înfăptuirile posesorului său, fie că acesta reprezintă o instituție, cu proiecție individuală sau colectivă, ori documentele pe care le redactează au fost emise în numele său propriu. În același timp, sigiliul constituie un *alter ego* funcționabil în universul dreptului scris, cu rolul de a-și identifica, reprezenta și proclama titularul. Alcătuit, în general, de o imagine însoțită de o legendă, ambele alese și puse în directă legătură cu posesorul, sigiliul face cunoscute nu doar identitatea și statutul social al acestuia, ci și personalitatea, aspirațiile și revendicările sale.

În lucrarea sa, *Summa de arte prosandi* (1275/76), unul dintre cele mai timpurii și mai răspândite tratate epistolare ale Evului Mediu, Konrad von Mure, absolvent de studii universitare la Bologna și Paris, iar apoi canonic al catedralei din Zürich și rector al școlii capitulare locale, comparând structurarea unui om cu cea a scrisorilor, asemăna sigiliul nu cu sufletul acestuia, ca element distinctiv în întreaga Creație, ci cu trupul său întrucât el este singurul care poate pune în fapt întreaga voință umană. Alegoria formulată cu acest prilej atrage atenția asupra faptului că sigiliul, prezent fizic în contextul documentelor de epocă, joacă rolul unui veritabil mijlocitor între abstractul înscrisurilor pe care le însoțește și concretețea dispozițiilor cuprinse.

În spațiul răsăritean al Regatului Ungariei medievale, desfășurat actualmente între granițele României contemporane, cei mai prolifici emitenți ai documentelor autentificate cu sigilii au fost, încă din secolul al XIII-lea, locurile de adevărire emergente în teritoriul canonic al diecezelor Transilvaniei, Oradiei și Cenadului. Cu un profil instituțional asemănător notariatului public, deci abordând în actele redactate o serie de aspecte pragmatice ale vieții de zi cu zi, îndeosebi cu proiecție patrimonială, a medievalilor din aceste zone, însă puternic ancorat în preceptele dreptului cutumiar maghiar, locurile de

adeverire, documentele emise și, mai ales, sigiliile pe care le-au folosit de-a lungul timpului se constituie într-un amplu areal de cercetare, generos îndeosebi prin cantitatea surselor de primă mână păstrate. Cu toate acestea, istoriografia românească a explorat rar complexitatea acestor oficii probatorii, pe lângă cele câteva mențiuni din sintezele de istorie regională și juridică, mai notabile fiind o singură contribuție monografică și unele studii de specialitate, mai vechi ori mai recente, însă fără ca cele din urmă să mărească stadiul cunoașterii, limitându-se la un discurs liniar și expozitiv, o parte dintre ele chiar diseminând mai multe erori conceptuale și de funcționalitate curentă a acestor instituții.

În acest sens, cercetarea de față își propune să aducă în atenție elementul central care conferea vigoare actelor eminate din cancelariile acestor foruri, căutând nu doar resorturile de drept prin care sigiliile lor se bucurau de autenticitate în jurisprudența Ungariei medievale, ci și schimbările care s-au produs de-a lungul timpului și care au influențat practica sigilară specifică acestor instituții (confeccionarea unor noi matrice sigilare, modificări și inovări ale metodelor de aplicare a sigiliilor). Desfășurându-și activitatea în cadrul unor organisme corporative ale Bisericii Romane, locurile de adeverire care au funcționat în arealul deja menționat au fost capitlul episcopal din Alba Iulia, conventul benedictin de la Cluj-Mănăstur, capitlul episcopal din Oradea, conventul premonstratens din Dealul Orăzii, capitlul episcopal din Cenad și capitlul colegial din Arad. Împreună cu acestea mai pot fi cuprinse și alte câteva oficii minore, însă ele, pe lângă o funcționare destul de restrânsă ca timp, se caracterizează și prin dezvoltarea unor însușiri, ce le apropie de profilul instituțional al locurilor de adeverire, dar care, în același timp, le deosebește fundamental, acestea activând în cadrul casei hospitaliere din Turda și a conventurilor mendicante ale dominicanilor și augustinienilor din Alba Iulia. Drept urmare, abordarea unei teme conexe sigiliilor și practicilor sigilare ale locurilor de adeverire presupune aprofundarea convergentă atât a complexității sigiliului ca izvor istoric, cât și a specificului instituțional al acestor foruri probatorii.

Întrucât principalul subiect de studiu al acestei cercetări este un izvor istoric în sine, cele mai importante surse ale investigației se constituie din izvoarele diplomatice originale ale acestor locuri de adeverire în care sigiliile își găseau, de fapt, utilitatea și funcționalitatea. Cele mai multe dintre acestea au fost recuperate din bazele de date cu accesibilitate online ale Arhivelor Naționale ale României (www.arhivamedievala.ro) și ale Arhivelor Naționale Maghiare (archives.hungaricana.hu/hu/charters/). În egală măsură, au fost avute în vedere cele mai importante diplomatarii care privesc Transilvania Evului Mediu târziu, și anume *Documente privind Istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Urkundenbuch zur*

Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen și *Erdélyi Okmánytár*. Deși nu la fel de numeroase, deosebit de relevante pentru dinamica instituțională a sigiliilor sunt și unele surse non-diplomatice, din care fac parte atât instrumente de „uz intern” ale forurilor probatorii, ce consemnau propriile activități într-o manieră normativă ori curentă (statute, registre, protocoale), cât și unele părți din legislația Ungariei medievale, care, în problematica funcționării locurilor de adeverire, deseori s-a poziționat și s-a pronunțat prin reglementarea utilizării acestui instrument de validare diplomatică. În schimb, literatura secundară abordată, largă prin spectrul tematic, istoriografic și cronologic, a permis formularea unor cadre teoretice și terminologice riguroase prin conținut, constituindu-se, totodată, și ca exemplu de abordare.

Metodologia cercetării a presupus în principal metode de analiză cantitativă, calitativă și statistică. Din punct de vedere cantitativ, s-a recurs la colectarea, pe cât posibil de exhaustivă, a izvoarelor diplomatice păstrate în original ale locurilor de adeverire avute în vedere. Ulterior, pe baza materialului colaționat, analiza calitativă a condus la extragerea celor mai bine conservate amprente sigilare cu scopul de a surprinde totalitatea și varietatea sigiliilor și practicilor sigilare care s-au succedat în timp și pe care aceste foruri probatorii le-au folosit în activitatea lor specifică. Totodată, din punct de vedere statistic, s-a urmărit recurența procentuală a categoriilor diplomatice identificate întrucât acestea determină nu doar profilul instituțional al fiecărui loc de adeverire în parte, ci și varietatea soluțiilor de sigilare implementate pentru autentificarea și validarea acestora. Cu alte cuvinte, fiecare dintre categoriile diplomatice ale actelor emise de către locurile de adeverire modelează o practică sigilară specifică și bine circumscrisă, cu trăsăturile, inovațiile și restricțiile sale.

Limitele prezentei lucrări s-au impus ca o necesitate determinată de creșterea progresivă a numărului de documente, odată cu înaintarea în timp, datorită augmentării prestigiului și valorii conferite actului scris. Din punct de vedere cronologic, limita superioară a fost fixată la nivelul anului 1400 întrucât cele mai ample nuanțări instituționale, cu efecte inclusiv în practica sigilară, s-au petrecut în timpul domniei ramurii napolitane a casei de Anjou în Ungaria (1308-1382), sondările documentare din următorul secol și jumătate relevând doar continuitatea formelor și soluțiilor deja implementate. Totodată, în vederea organizării și valorificării cât mai ample și mai exigente a materialului documentar, s-a optat pentru colaționarea izvoarelor diplomatice păstrate în original, provenite de la locurile de adeverire deja amintite. Desigur că formele sub care documentele medievale s-au putut transmite sunt mult mai numeroase, însă depistarea tuturor acestora ar fi presupus un efort supradimensionat în raport cu rezultatele estimate, cu atât mai mult cu cât nu puține

au fost inexactitățile reperate în cadrul celor două baze de date menționate (identificări eronate ale emitenților, prelucrări inexacte ale structurilor unor documente cu multiple transumpturi, ori ambele simultan). Cu toate acestea, apreciind importanța legăturii dintre sigilii și documente, indiferent de forma „non-originală” sub care ele au supraviețuit în timp – bunăoară și acestea fiind acte originale, dar care, ulterior, din varii motive, s-au pierdut –, în măsura în care analiza a delimitat variații ale practicilor sigilare, au fost examinate inclusiv aceste categorii secundare de documente cu scopul rafinării observațiilor reperate. Cu alte cuvinte, recuperarea sigiliilor și practicilor sigilare aferente locurilor de adevărire din diecezele Transilvaniei, Oradiei și Cenadului a pornit de la documentele originale păstrate, emise în intervalul lor de activitate de până la debutul secolului al XV-lea. Din aceste motive, unul dintre locurile de adevărire care nu face obiectul prezentei cercetări este conventul benedictin de la Sâniob, situat în teritoriul canonic al episcopiei orădene, a cărui activitate probatorie este destul de incertă pentru perioada premergătoare domniei regelui Matia (1458-1490), cel mai timpuriu act probatoriu cunoscut datând abia din 9 iunie 1468. Cu toate acestea, la 1486 și la 1492 regii Ungariei decretau deja interzicerea activităților specifice, pentru ca la 1498 Vladislav al II-lea (1490-1516) să revină asupra deciziei sale inițiale și să restituie conventului sigiliul său reprezentativ, gest echivalat cu o restaurare a forului probatoriu.

Ca urmare a stabilirii riguroase a surselor, metodologiilor și limitelor aferente, obiectivele acestei analize pot fi enunțate sub forma unor întrebări de cercetare: Câte sigilii au avut locurile de adevărire și care au fost ele? Când și de ce s-au schimbat acestea? Care au fost modalitățile de sigilare prin care locurile de adevărire își autentificau actele pe care le emiteau? Care sunt situațiile excepționale de sigilare și de ce apar ele? Cum se raportau aceste foruri probatorii la propriile lor sigilii? Toate aceste întrebări au în vedere o cercetare subsumată antropologiei culturale cu proiecție semiotică, întrucât sigiliul medieval reprezintă mult mai mult decât un simplu instrument de validare diplomatică, fiind simultan depozitarul unor informații esențiale cu privire la posesorul de drept al acestuia, uneori imposibil de reconstituit pe baza altor categorii de surse. Sigiliile sunt, așadar, nu doar obiecte bine individualizate, ci și indicatori omniprezenți de civilizație. Fiind date și localizate cu exactitate prin documentele pe care le autentifică, dar caracterizându-se și prin existența unei legende și a unei iconografii proprii, aceste instrumente de validare diplomatică se constituie drept izvoare istorice deosebit de generoase ale culturii și societății medievale în ansamblul lor.

În atare circumstanțe, structurarea lucrării s-a articulat într-o manieră convergentă și diacronică, reunind atât specificul sigiliilor medievale ca izvoare istorice, cât și profilul instituțional al locurilor de adevărire, cu scopul de a urmări însușirile și funcționalitatea instrumentelor de validare diplomatică ale oficiilor probatorii deja semnalate. Astfel, cercetarea se dezvoltă, de la general la particular, pe parcursul a cinci capitole, ce tratează fiecare diverse aspecte bine circumscrise ale subiectului, fiind însoțite de mai multe anexe în care sunt prelucrate grafic și statistic sursele sigilografice și diplomatice colaționate. Primul capitol, intitulat „Sigilografia. Disciplină auxiliară a istoriei” detaliază nu doar chestiunea formulării și evoluției sigilografiei ca domeniu de studiu în România modernă și contemporană, ci are în vedere și unele problematici de istoriografie sigilografică regională și occidentală, cele din urmă referitoare îndeosebi la viziunea contemporană asupra sigiliilor medievale. Cel de-al doilea capitol, „Locurile de adevărire în istoria juridică a Ungariei medievale”, presupune, de asemenea, o abordare disjunctivă. Dacă prima parte urmărește o incursiune în istoria și specificul activităților acestor foruri, cel de-al doilea segment își propune să exploreze emergența, structurarea și dezvoltarea formelor de autentificare a documentelor emise de locurile de adevărire. Capitolul următor, denumit „Practica diplomatică a locurilor de adevărire din Transilvania și Ungaria răsăriteană”, abordează punctual subiectul în cazul fiecăruia dintre cele șase foruri probatorii din arealul desemnat, precum și în cel al celor trei oficii ceva mai modeste, dar cu un profil similar. În acest sens, au fost avute în vedere aspecte legate de istoria instituțională, vizând îndeosebi debutul activităților de emisie a documentelor probatorii, personalul implicat, apelul la metoda chirografierii ca soluție de validare, întocmirea protocoalelor ori registrelor, toate acestea fiind urmate de analize statistice ale actelor de până la 1400 păstrate în original, atât din perspectiva categoriilor diplomatice din care ele fac parte, cât și a tipologiei acestora, încheind cu examinarea unor diplome întocmite într-un mod mai degrabă atipic (co-participarea mai multor emitenți, corecturi de epocă, ori situații excepționale de autentificare). Capitolul patru, cel mai amplu în economia lucrării, intitulat „Sigiliile locurilor de adevărire din Transilvania și Ungaria răsăriteană”, abordează, de asemenea, pentru fiecare dintre oficiile avute în vedere chestiunea utilizării sigiliilor în cancelariile acestor foruri, concentrându-se, mai ales, asupra cuantificării, identificării, descrierii și datării lor, dar oprindu-se și asupra unor aspecte ce țin de materialitatea acestor instrumente, precum culoarea cerii, a șnururilor din alcătuirea sigiliilor atârinate și a recurențelor determinate de acestea. Mai mult, cu excepția capitlului din Arad, pentru fiecare dintre locurile de adevărire semnalate, într-unul sau două subcapitole distincte, au fost aprofundate detaliile fie cu privire

la înlocuirea matricelor sigilare, contextul și urmările sale, fie referitoare la întrebuințarea particulară ori defectuoasă a sigiliilor de către instituția emitentă. Ultimul capitol, după cum o sugerează și titlul său, are în vedere o serie de „Particularități ale practicilor sigilare în cadrul locurilor de adevărire din Transilvania și Ungaria răsăriteană”. Pornind de la două categorii de izvoare distincte, acest capitol își propune să reconstituie, atât cât larghețea surselor o permite, situația reglementărilor de păstrare și utilizare a sigiliilor în două dintre locurile de adevărire menționate, precum și apelul la folosința așa numitei soluții de sigilare *cum capite sigilli*, depistând argumentele formale din spatele acestui gest.

Prin urmare, având la bază, pe de-o parte, o analiză conceptualizată a sigiliului medieval ca izvor istoric și a specificului instituțional al locurilor de adevărire, și răspunzând întrebărilor de cercetare precedente, pe de altă parte, prezenta lucrare își propune nu doar să aprofundeze întregul ansamblu al practicilor sigilare conexe locurilor de adevărire din Transilvania și Ungaria răsăriteană, ci și să identifice resorturile care au determinat schimbări ori modificări ale sigiliilor reprezentative, în intervalul scurs de la momentul asumării acestor roluri și până la debutul secolului al XV-lea.